

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ІВАНА ФРАНКА

ФУРКАЛО ВОЛОДИМИР ІСАКОВИЧ

УДК 316.48

**ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ НАСИЛЬСТВА І НЕНАСИЛЬСТВА
В СУСПІЛЬНОМУ РОЗВИТКУ**

Спеціальність 09.00.03 - соціальна філософія та філософія історії

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Львів - 1998

Дисертацією є рукопис
Робота виконана на кафедрі філософії
Львівського державного університету імені Івана Франка

Науковий керівник- доктор філософських наук Старченко Тамара Яремівна,
професор кафедри філософії Львівського державного університету імені Івана Франка.

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук Сичивиця Олег Михайлович, професор кафедри
філософії Українського державного лісотехнічного університету;

кандидат філософських наук Петрушенко Оксана Петрівна, доцент кафедри
гуманітарних дисциплін Львівського медичного університету.

Провідна установа- Київський державний університет імені Тараса Шевченка,
кафедра філософії.

Захист відбудеться “28” січня 1999 р. о 15 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 35.051.02 при Львівському державному університеті імені Івана Франка
(290602, м.Львів, вул.Університетська, 1).

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Львівського державного
університету імені Івана Франка (290005, м.Львів, вул.Драгоманова, 5).

Автореферат розісланий “22” грудня 1998 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.М.Денисенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проблема насильства і ненасильства посідає значне місце в суспільній теорії і практиці XIX-XX ст. Особливо актуальною вона є для суспільств, які проводять економічні, політичні, культурні реформи і намагаються піднятися на якісно новий рівень. На сьогодні такі процеси відбуваються і в українському суспільстві, яке здійснює рух в напрямку від планової до ринкової економіки, від тоталітарної до демократичної системи.

Реформи зачіпають інтереси різних соціальних груп, у кожній з яких є як їх прихильники, так і їх супротивники. Отже, ці процеси відбуваються не безболісно і не безконфліктно. У суспільстві з'являються нові ідеології, нові партії, які прагнуть вирішити наявні соціальні суперечності по-різному. Захисники старої системи не відкидають насильницького шляху при поверненні до тоталітаризму. Таке становище призводить до розколу в суспільстві і гальмує реформи. Все це зумовлює необхідність дослідження насильницьких чи ненасильницьких переходів від тоталітарної до демократичної системи.

Проблема насильства і ненасильства пов'язана з економікою, політикою, правом, мораллю, релігією. Проте вона має загальну властивість і потребує спеціального філософського аналізу, до того ж їй ще недостатньо приділяється увага саме в українській філософії. Особливо необхідним є аналіз концепцій насильства і ненасильства, трансформації насильства в ненасильство.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації є складовою частиною наукових досліджень кафедри філософії Львівського державного університету імені Івана Франка, зокрема, наукової програми кафедри "Філософські і культурологічні чинники становлення громадянського суспільства в Україні", що передбачає дослідження особливостей переходу від тоталітарних суспільств до демократичних і місця в цих процесах насильства і ненасильства.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Питання насильства і ненасильства перебуває в центрі уваги різноманітних наук – соціології, етології, етики, психоаналізу, політології та ін. Проте майже відсутні роботи, в яких проводився б філософський аналіз вказаної проблеми. Насильство і ненасильство ще не стали предметом дослідження вітчизняної філософії.

У радянський період протягом довгого часу увага дослідників була зосереджена на революційному насильстві, а ненасильство взагалі не розглядалося або тлумачилося як абстрактне моралізаторство, утопія. Під час розгляду насильства радянські дослідники

були єдині в тому, що воно має соціально-класову природу. Це відображено в роботах В.Денисова, а також у довідниковій літературі.

З 1990 року радянські філософи звертаються до ненасильства, а в питанні про насильство продовжує домінувати марксистська точка зору. На міжнародній конференції “Етика ненасильства” (Москва, 1990) розглядалися такі проблеми: насильство і ненасильство, шляхи побудови ненасильницького суспільства.

Питання ненасильницьких вирішень соціальних конфліктів під час демонстрацій обговорювалися на радянсько-американському семінарі 1991 року. Етичний аспект ненасильства висвітлено у статтях А.Гусейнова.

Певний внесок у дослідження насильницької поведінки людини було зроблено радянськими генетиками. У роботах В.Ефроїмсона, Н.Дубініна та ін. з'ясовувалися питання зв'язку між спадковістю і насильством, соціальної і біологічної зумовленості насильства. Аналіз насильства з позицій етології було проведено у статтях В.Дольника.

Серед громадських і дослідницьких організацій Росії, які займаються вивченням ненасильства, можна назвати Толстовський фонд, фонд “Вахта миру”, науково-просвітницький центр “Етика ненасильства”.

Значний досвід у вивченні насильства і ненасильства мають західні вчені. Вивченням насильства і ненасильства на Заході займається інститут ненасильства ім. М.Л.Кінга (Нью-Йорк), інститут А.Ейнштейна (Кембрідж), Дослідницький центр з ненасильства (Санта-Круз).

Порівняльний аналіз насильства у тваринному світі і людському суспільстві, біологічні і соціальні аспекти насильства, умови переходу від насильства до ненасильства знайшли висвітлення у роботах К.Лоренца. З'ясування генетичних причин насильства проводиться А.Мотульські і Ф.Фогелем.

Дослідження причин насильства, виділення форм насильства з точки зору психоаналізу зроблено З.Фрейдом і Е.Фроммом.

Аналіз насильства з позицій економічної теорії проводився Г.Беккером. Методи ненасильницьких дій в економічній, політичній галузях розроблені Дж.Шарпом. Особливості проявів насильства в різних суспільствах досліджувалися К.Поппером та Ф.Хайеком. Етичні сторони ненасильства розглядаються в роботах І.Лазарі-Павловської, Ж.Ваньє.

Незважаючи на значну кількість публікацій з окремих аспектів даної проблеми, практично відсутні філософські дослідження, які б давали змогу з'ясувати зміст насильства і ненасильства, трансформацію насильства в ненасильство.

Поглибленого дослідження вимагають особливості проявів насильства в Україні, шляхи переходу від насильницьких до ненасильницьких вирішень економічних, політичних і духовних проблем.

Мета та основні завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування філософського поняття насильства і ненасильства в суспільному розвитку, їх співвідношення та умови утвердження ненасильницьких форм суспільного прогресу.

Зважаючи на актуальність та недостатнє розроблення проблеми поставлені завдання:

1) керуючись історичним підходом, проаналізувати розуміння змісту й ролі насильства і ненасильства в суспільному розвитку в українській та зарубіжній філософській і суспільно-політичній думці, розкрити їх місце у розвитку цієї проблеми;

2) шляхом узагальнення результатів досліджень проблеми насильства і ненасильства в сучасній природничо-науковій, суспільній та філософській літературі з'ясувати співвідношення біологічного і соціального, зовнішнього і внутрішнього в детермінації проявів насильства і ненасильства в поведінці індивіда;

3) виходячи з системного аналізу та діяльнісного підходу обґрунтувати філософське поняття насильства та ненасильства, розкрити їх об'єктивну і суб'єктивну детермінованість, зміст та форми;

4) з'ясувати співвідношення насильства і ненасильства в суспільному розвитку, трансформацію насильства в ненасильницькі форми розвитку та роль культури, науково-технічного прогресу, демократизації, міжнародного співробітництва;

5) обґрунтувати роль нового гуманізму та демократії в подоланні насильства та утвердженні ненасильницьких форм розвитку.

Об'єктом дослідження дисертаційної роботи є насильство і ненасильство на рівні індивіда і суспільства у різних типах суспільств.

Предметом дослідження є з'ясування змісту насильства і ненасильства та їх детермінуючих чинників, а також питання трансформації насильницьких суспільств у ненасильницькі.

Методологія та методика дослідження. В дисертації використано загальнологічні методи (аналізу, синтезу, індукції, дедукції), методи об'єктивного, історичного і логічного, системного аналізу, принцип детермінізму.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що зроблено:

1. Дослідження проблеми насильства і ненасильства в українській філософії та суспільно-політичній думці XIX-XX століть, ролі насильства і ненасильства в сучасному українському суспільстві і перспектив подальшого його розвитку з урахуванням цих факторів.

2. Вперше у вітчизняній філософії, виходячи із взаємозв'язку історичного і логічного, концептуальний аналіз теорій насильства і ненасильства та їх ролі у суспільно-політичних рухах XIX-XX століть; аналіз сучасних концепцій насильства і ненасильства.

3. З'ясування співвідношення біологічних і соціальних факторів у здійсненні насильницьких дій, яке полягає у наявності спадкових нахилів до насильства, реалізація або не реалізація яких залежить від умов соціального середовища, що детермінують цей процес, та від характеру самоусвідомлення їх людиною.

4. Обґрунтування філософського поняття соціального насильства як вольової діяльності його суб'єкта, - держави, партії, індивіда, - по відношенню до об'єкта, - нації, соціальної групи, індивідів, - здійснюване з метою досягнення своїх інтересів. Насильство необхідне і правомірне тоді, коли інтереси суб'єкта діяльності виражають об'єктивну необхідність суспільного розвитку, а інтереси і діяльність об'єкта повністю або частково суперечать їй. Застосування суб'єктом по відношенню до об'єкта насильства здійснюється в такому випадку шляхом обмеження його інтересів, методом правової діяльності. Насильство регресивне, коли інтереси суб'єкта діяльності повністю суперечать об'єктивній необхідності і інтересам об'єкта, і тоді воно здійснюється як волюнтаристичне духовне подавлення або як фізичне знищення суб'єктом об'єкта шляхом революцій, репресій, воєн.

Ненасильницька діяльність її суб'єкта, – держави, її органів, індивідів, - здійснюється з метою досягнення його інтересів, які відповідають об'єктивній необхідності суспільного розвитку і співпадають в основному з інтересами об'єкта, - нації, соціальної групи, індивіда.

5. Розкриття суспільної тенденції до трансформації насильства в ненасильство, детермінованої науково-технічним прогресом, демократизацією суспільства, розвитком міжнародного співробітництва і культури. Ця тенденція полягає у зміні суб'єкта діяльності, утвердженню її правових норм, а також у зміні об'єкта діяльності, в зростанні його політичної і правової культури, активної участі в процесах державотворення.

6. Аналіз суспільних чинників трансформації насильства в ненасильство, що пов'язані із гуманізацією суспільного життя та служать інтересам розвитку свободи та демократії.

Теоретичне та практичне значення дисертації. Отримані результати поглиблюють розуміння соціального насильства і ненасильства, їх типів, методів, форм, детермінуючих чинників. Основні положення та висновки можуть бути використані при подальшій розробці проблеми насильства та ненасильства в соціальній філософії, при читанні курсу “Соціальна філософія”, аналізі трансформації українського суспільства в демократичне.

Особистий внесок здобувача полягає у філософському аналізі насильства і ненасильства, розгляді об'єктивних і суб'єктивних факторів в детермінації насильства та ненасильства, аналізі насильства та ненасильства в українському суспільстві. У співавторстві з Фуркало В.С. було підготовлено статтю “Аналіз концепцій насильницького і ненасильницького розвитку у філософії анархізму та лібералізму”.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дисертації використовувалися для підготовки наукових статей, обговорювалися на методологічних семінарах кафедри філософії Львівського державного університету імені Івана Франка, використані на всеукраїнській науково-практичній конференції “Суспільні науки в системі формування національної самосвідомості студентів” (Умань, жовтень 1997 року).

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, двох розділів, що об'єднують 5 параграфів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації - 158 сторінок. Список використаних літературних джерел містить 117 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми роботи, визначається мета, об'єкт та предмет дослідження, його наукова новизна, теоретична та практична цінність.

У першому розділі “**Проблема насильства і ненасильства в філософській та суспільно-політичній думці XIX і XX століть**” досліджується розуміння ролі, проявів насильства і ненасильства в суспільному розвитку українськими та зарубіжними філософами.

У першому параграфі “Українська суспільна свідомість та філософія про роль насильства і ненасильства в суспільному розвитку” досліджується розуміння цієї проблеми в творчості Т.Шевченка, М.Драгоманова, І.Франка, Д.Донцова, В.Липинського.

Заклики до боротьби українського народу за свої права мають місце у більшості творів Т.Шевченка. Але Т.Шевченко не був поетом ненависті і не абсолютизував насильницькі засоби звільнення народу. На його думку, етнічна єдність, належність до однієї релігії повинні стати основою для ненасильницьких відносин між українцями, поляками і росіянами.

Російському і польському панславізму, Т. Шевченко протиставляв український панславізм, в основу якого була покладена рівність, а не вищість одного народу над іншим.

Питання насильства і ненасильства посідало важливе місце і у працях М.Драгоманова. М.Драгоманов намагався використати на той час передові європейські ідеї для звільнення українського народу від насильства двох імперій - Російської та Австро-Угорської. Для того, щоб згуртувати український народ для боротьби, необхідно

було підняти його національну свідомість, протистояти денаціоналізації. І це треба було робити, як вважав М.Драгоманов, через поширення української мови, через економічний, політичний, культурний поступ. М.Драгоманов підкреслював, що для усунення насильства між народами необхідно виховувати почуття гуманності, свободи совісті, терпимості до чужого.

Вирішення наявних проблем в суспільстві, реформування соціальних інститутів повинні відбуватися не через революцію, насильство, а через еволюцію. Це висновок, до якого прийшов М.Драгоманов, спостерігаючи насильницькі спроби перебудови суспільства в ХІХст. Змінити життя суспільства згори не можна, не можна насильницьки повертати думку, звичаї тисяч людей як завгодно. Побудова суспільства без насильства повинна розпочатися із створення вільних громад, товариств. І такі об'єднання вільних осіб повинні рухатися до "безначальства".

І.Франко у своїх працях піддав критиці основні твердження теорії інтернаціонального соціалізму, зокрема, ті пункти, які стосуються насильства. Концепція класової боротьби, за І.Франком, не враховує інтереси живої конкретної людини і тому не може вирішити суспільні проблеми. Отже, неправильно пов'язувати класову боротьбу з прогресом, цивілізацією. Реалізація теорії соціалізму веде до побудови деспотичної держави і розходиться з демократією, свободою. Така держава буде породжувати все нові і нові революції. Соціалізм не вирішує проблеми насильства, а лише маскує її, підкреслював І.Франко. Марксистська теорія класової боротьби веде до ворожнечі в суспільстві і недооцінки національних інтересів, що, на думку І.Франка, не прискорює вирішення проблеми насильства у суспільстві. Українці, як підкреслював І.Франко, не повинні здійснювати свій розвиток, керуючись програмою, в основі якої лежать принципи насильства, класової боротьби.

У ХХ столітті проблема насильства осмислювалась у роботах В. Липинського. Насильство він розглядав у контексті намагань побудувати українську державу. Насильство, писав В.Липинський, може бути як конструктивним, так і деструктивним. Абсолютизація сили, покладання лише тільки на патрони і стихію не носить творчого характеру. Українську державу можна побудувати за умови, коли є ідея, чесні і дисципліновані організатори, не відчужені від хліборобського класу. Більшовизм не може бути орієнтиром в українському державотворенні, оскільки його мозок знаходиться за межами України.

В 20-30 роки ХХ століття виразником самостійницьких прагнень українського народу був Д. Донцов. В роботах Д.Донцова значне місце надається волі до життя, волі до влади, сильній людині, насильству. Ті, хто виступає противником української

національної ідеї, як говорив Д.Донцов, є прибічниками терору і насильства. А саме такими є соціалісти, які надають перевагу інтернаціональному над національним.

У другому параграфі “Аналіз концепцій насильницького і ненасильницького розвитку в філософії XIX - початку XX століття” проаналізовано науковий доробок зарубіжних дослідників з вищезазначеної проблеми.

В філософії К.Маркса і Ф.Енгельса насильство розглядається в контексті теорії класової боротьби, соціальної революції, диктатури пролетаріату. Соціальна революція, на думку К.Маркса і Ф.Енгельса, повинна базуватися на насильстві, війні бідних проти багатих. Насильницька революція є необхідним моментом у розвитку капіталістичного суспільства і способом переходу до іншого типу суспільного розвитку. Насильство необхідне для знищення буржуазії як класу і зламу старих соціальних порядків. Насильство - найбільш ефективний спосіб вирішення тих завдань, які сформульовано К.Марксом та Ф.Енгельсом у “Маніфесті Комуністичної партії”. Ф.Енгельс рекомендував робітничому класу не відмовлятися від насильства, не дивлячись на ті перемоги, які він отримав ненасильницьким шляхом під кінець XIX століття.

На думку австрійського філософа, економіста Ф.Хайєка, люди є заручниками ідей, які вони самі і породили. Ідеї соціалізму, націонал-соціалізму ведуть до обмеження свободи і ствердження насильства. Ф.Хайєк пише, що свідоме керівництво суспільством постає при соціалізмі як плановість. Планування приводить до диктатури, оскільки диктатура - ідеальний інструмент насильства і примусової ідеологізації. В плановому суспільстві людина виступає лише як засіб для досягнення цілі. Встановлення тоталітарного режиму залежить від морального та інтелектуального рівня людей того чи іншого суспільства. Подолання соціалізму, націоналізму можливе в тих випадках, коли люди орієнтуються на ліберальні цінності: свободу, незалежність, інтелектуальну чесність, повагу до людини, конкуренцію.

К.Поппер підкреслював в своїх роботах, що соціальне насильство перешкоджає розвитку демократії, а це в свою чергу веде до встановлення тоталітарних соціальних систем. Тоталітарні суспільства розглядаються також як результати інтелектуальної традиції, започаткованої ще Платоном. Тоталітарні системи є “закритими” типами суспільства. Альтернативою “закритого суспільства” є “відкрите суспільство”, де реалізуються принципи свободи, гуманізму.

Теоретики російського анархізму М.Бакунін і П.Кропоткін вважають необхідним використання насильства для зламу держави. Будь-яка держава узаконює насильство і тому необхідно ліквідувати її як форму організації життя. На місці держави повинні бути федерації “свободних” осіб та асоціацій. Проте М.Бакунін не показав, як здійснити такий

перехід. За П.Кропоткіним, суспільство повинно організуватися на засадах анархічного комунізму. Анархічний комунізм виключає державу і проголошує економічну і політичну свободу.

М.Бердяєв, оцінюючи революції і війни з позицій християнства, трактує їх як гріх. Історія людства - історія гріха, кровопролиття, насильства. Війна і революція в Росії привели до появи нової людини - людини, яка прагне до влади і диктатури, до насильницького вирішення суспільних проблем. А це, в свою чергу, є свідченням дегуманізації людини. Місія християнства полягає в тому, щоб зупинити процес дегуманізації. За М.Бердяєвим історія людського розвитку носить трагічний характер, який бере початок у свободі. Свобода приводить до того, що історія набуває страшних, кривавих, страждальних відтінків.

Гуманізм, який ставить своєю метою самоствердження людини без визнання Бога, веде до втрати людини. А саме такий гуманізм, говорив М.Бердяєв, характерний для філософії Ф.Ніцше і К.Маркса.

У філософії В.Соловйова насильство ототожнюється із злом волею. Носіями злої волі є як окремі особистості, так і народи в цілому. Ставлення В.Соловйова до насильства знаходить вираження в “доктрині помсти” і в “доктрині словесного переконання”. Для обмеження насильства, на думку В.Соловйова, недостатньо постулювати моральні принципи, а необхідно впроваджувати закони. Закони повинні гарантувати кожному свободу і створювати умови безпеки для особистої свободи, хоча тут вже не обходиться без використання сили, примусу. Однак сила, насильство не може змусити людину бути доброю.

В.І.Ленін і М.Бухарін, продовжуючи традиції марксизму, розглядали історію як боротьбу класів. Для них характерним є абсолютизація насильства. Цінність насильства вони вбачали в тому, що воно є важелем для організації будівництва нового суспільства, фактором підвищення продуктивності праці. Абсолютизація насильства в теорії і на практиці призвели до численних жертв. Соціалізм не зміг реалізувати проголошені гуманістичні принципи, оскільки не відмовився від насильства.

У третьому параграфі “Аналіз проблем насильства і ненасильства в контексті сучасного українського суспільства” автор розглядає особливості трансформації українського тоталітарного суспільства в демократичне і роль в цьому процесі насильства і ненасильства.

Для значної кількості населення є властивим очікування соціального вибуху. В параграфі проаналізовані об’єктивні і суб’єктивні фактори такої тенденції. Усунення соціального вибуху можливе при умові ефективних реформ в сферах економіки, політики,

культури. В суспільстві існують об'єктивні умови для ненасильницької діяльності і в той же час спостерігається недостатня активність зі сторони суб'єктів діяльності.

У другому розділі **“Детермінованість та зміст принципів насильства і ненасильства”** проаналізовані фактори детермінації насильства і ненасильства на рівні індивіда і суспільства. Так, у першому параграфі “Системний підхід до з'ясування принципів насильства і ненасильства” виділено філософський аспект цих принципів з генетики, етології, психоаналізу, економіки. При цьому враховано біосоціальну природу людини, співвідношення внутрішнього і зовнішнього, свободи і відповідальності.

При з'ясуванні ролі біологічного і соціального у насильстві і ненасильстві враховано ідею “хромосомного вбивці”. Можна говорити про те, що схильність людини до насильства зумовлена генетично, але реалізація цієї схильності залежить від соціальних умов і може схвалюватися або визнаватися соціально небезпечною. За певних соціальних умов людина здатна реалізувати свої насильницькі потяги, а при інших умовах вони будуть загальмовані.

Етологічний аналіз проявів насильницької поведінки людини приводить до висновку про інстинктивний характер насильства. Насильство, за К.Лоренцом, притаманне людині і його не можна повністю усунути з життя. Насильство знаходить вияв у захопленні. Перебуваючи в стані захоплення, людина не прислухається до розуму, не сприймає позиції протилежної сторони і готова померти за ті цінності та ідеали, які вона захищає. К.Лоренц вважає, що інстинкт захоплення визначає значною мірою соціальну структуру суспільства. Ідея про те, що схильність людини до насильства носить інстинктивний характер, властива і теорії психоаналізу З.Фрейда.

У психоаналізі Е.Фромма виділяється насильство, яке служить життю та орієнтації, що стоять на заваді життя. За Е.Фроммом, людина поєднує в собі ангела і звіра, душу і тіло. Людина - це суперечність, суперечність між двома конфліктними світами. Розв'язання конфлікту супроводжується прогресивним чи регресивним розвитком.

З економічної точки зору насильство може розглядатися як незаконна діяльність, що приносить значно більший прибуток, ніж узаконені види діяльності в тій чи іншій сфері.

Історія свідчить, що можливе свідоме використання біологічного (інстинктів) в людині для розпалювання і поширення насильства. Коли не задовольняються первинні біологічні потреби людини за певних економічних і політичних умов, то це веде до масового насильства в суспільстві. Людина як розумна істота, усвідомлюючи свій внутрішній світ, вибирає насильницький чи ненасильницький зовнішній шлях реалізації внутрішнього. Внутрішній світ людини значною мірою залежить від задоволення потреб. Незадоволення потреб породжує конфлікт між індивідами, між індивідами і державою,

між соціальними групами і державою. Нереалізовані потреби ведуть до насильства у суспільстві, і сам шлях здійснення потреб може бути насильницьким. Людина може вибирати тоді, коли вона є вільною. Здійснивши вибір, людина несе відповідальність як моральну, так і правову. Відповідальними не можуть бути соціальні групи, соціальні інститути, а лише люди, конкретні особи. Вибір людиною насильства або ненасильства зумовлюється усвідомленням інстинктів, мотивів і дій, передбаченням наслідків, врахуванням чужого і власного досвіду щодо вказаних способів відносин між людьми.

Масштабність насильства в суспільстві зростає у зв'язку з розвитком і вдосконаленням знарядь для насильства.

У другому параграфі “Об’єктивна і суб’єктивна детермінованість насильства і ненасильства та їх філософське поняття” автор аналізує зміст, форми, методи, типи, детермінуючі фактори насильства і ненасильства.

До об’єктивних детермінант насильства і ненасильства на рівні індивіда відносяться якісні зміни в суспільстві, суспільні потреби, соціальні умови мікросередовища, біологічні фактори, випадковості. До суб’єктивних детермінант насильства і ненасильства на рівні індивіда відносяться ідеологія, мораль, емоційно-психологічні характеристики.

На рівні суспільства об’єктивними причинами насильства і ненасильства є економічні умови, методи державного управління, соціальна інформація, природні фактори. До суб’єктивних умов насильства і ненасильства на рівні суспільства належать соціальні почуття і настрої, соціальні стереотипи, соціальна ідеологія.

Об’єктивні і суб’єктивні фактори не діють ізольовано, а перебувають у взаємозв’язку.

Об’єктом насильства може бути життя, тіло, майно, переконання, вільне пересування, свобода слова, свобода совісті, соціальні інститути, соціальні групи. До методів насильства належать удари, погрози, маніпуляція свідомістю, смерть, каліцтво, ув’язнення, руйнування, конфіскація майна, обмеження пересування, осоромлення, шантаж, компрометація в засобах масової інформації. До типів насильства відносяться холодна війна, психологічна війна, громадянська війна, революція, збройне повстання, політичні репресії, економічна блокада.

Насильство і ненасильство реалізуються в індивідуальних, міжгрупових, внутрішньогрупових, міждержавних формах.

Насильство – це вольова діяльність суб’єкта, - держави, партії, індивіда, - по відношенню до об’єкта, - нації, соціальної групи, індивідів, - яка здійснюється з метою досягнення своїх інтересів. Ненасильство - це діяльність суб’єкта, здійснювана з метою

реалізації його інтересів, які в основному відповідають об'єктивній необхідності суспільного розвитку і збігаються з інтересами об'єкта.

Історичний досвід виявляє такі форми діяльності, які відповідають становленню людини і суспільства в цілому з точок зору гуманізму та цінності людського життя. Такою формою діяльності є ненасильство. Ненасильство орієнтоване на захист життя і заперечує використання людини як знаряддя насильства.

Об'єктивними умовами трансформації насильницької діяльності в ненасильницьку є реформування суспільства, розпад політичної системи і докорінна зміна суб'єкта історичної діяльності.

До типів ненасильства належать консенсус, компроміс, співробітництво.

Перехід від насильства до ненасильства необхідно здійснювати, використовуючи гуманістичні аспекти культури, можливості науково-технічного прогресу, міжнародного співробітництва, впроваджуючи новий гуманізм, поширюючи демократичні методи управління, створюючи децентралізовані організації.

У **висновках** дисертації підведено підсумки проведеного дослідження та викладено практичні рекомендації щодо розвитку проблематики насильства і ненасильства в Україні.

ВИСНОВКИ

Схильність людей до насильницьких дій зумовлена спадковістю. Будуть чи не будуть реалізовані прагнення людини до насильства - це залежить від умов соціального середовища.

Об'єктивними чинниками насильства і ненасильства на рівні індивіда є якісні зміни в суспільстві, суспільні потреби, соціальні умови мікросередовища, біологічні фактори, випадковості. Об'єктивні фактори не діють самі собою, а лише у взаємозв'язку із суб'єктивними. Суб'єктивними детермінантами насильства і ненасильства на рівні індивіда є воля і цілі, які ставить людина, усвідомлення індивідуальних потреб, переконання, здібності, мотиви та ін. На рівні суспільства об'єктивними причинами насильства і ненасильства виступають економічні умови, методи державного управління, соціальна інформація, природні фактори. Суб'єктивними чинниками на рівні суспільства є соціальні почуття і настрої, соціальні стереотипи, соціальна ідеологія.

Насильство і ненасильство реалізуються в різноманітних формах -індивідуальній, міжгруповій, внутрішньогруповій, міждержавній формі. Об'єктом насильства може бути життя, тіло, майно, переконання, свобода совісті, соціальні інститути, соціальні групи.

Запропонована типологія насильства включає холодну війну, психологічну війну, громадянську війну, революцію, збройне повстання, політичні репресії, економічну блокаду. До методів насильства належать удари, погрози, маніпуляція свідомістю, смерть,

каліцтво, ув'язнення, руйнування і конфіскація майна, обмеження пересування, осоромлення, шантаж, компрометація.

У трансформації насильства в ненасильство важливе місце належить гуманістичним зразкам поведінки, культури; співробітництву, особистісним зустрічам, децентралізованим організаціям, науково-технічному прогресу, міжнародному співробітництву.

Перспективними напрямками дослідження є:

- з'ясування суперечностей етнічного, міжконфесійного, історичного характеру, врахування етнодемографічних причин, що приводять до насильства;
- аналіз міжконфесійних суперечностей на Україні та способів - насильницьких чи ненасильницьких - їх вирішення;
- розробка методів ненасильницьких дій і навчання навичкам ненасильницької поведінки, дій.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях:

1. Фуркало В.І., Фуркало В.С. Аналіз концепцій насильницького і ненасильницького розвитку у філософії анархізму та лібералізму. // Проблема насильства та ненасильства у філософії. - Київ: Міжнародна фінансова агенція, 1998. - С. 3-13.

2. Фуркало В.І. Співвідношення біологічного і соціального в контексті проблеми насильства та ненасильства. // Проблема насильства та ненасильства у філософії. - Київ: Міжнародна фінансова агенція, 1998. - С. 13-27.

3. Фуркало В.І. Зміст принципів насильства і ненасильства та їх місце в сучасному суспільному розвитку. // Проблема насильства та ненасильства у філософії. - Київ: Міжнародна фінансова агенція, 1998. - С.28-40.

4. Фуркало В.І. Принцип ненасильства як фактор національно-культурного відродження. // Проблеми державності та національно-культурне відродження України. Вісник Львівського університету ім.І.Франка. Сер. сусп. наук. Вип. 31. - Львів: Світ, 1993. - С. 32-34.

5. Фуркало В.І. Аналіз відчуження, насильства і ненасильства в творчості Т.Шевченка. // Гуманітарні науки: проблеми, пошуки, перспективи. Збірник наукових праць. Випуск III. Частина I. - Умань, 1994. - С. 43-47.

6. Фуркало В.І. Проблема насильства і ненасильства в соціальній філософії анархізму. // Гуманітарні науки: проблеми, пошуки, перспективи. Збірник наукових праць. Частина V. - Київ-Кіровоград: Трелакс, 1998. - С. 109-113.

7. Фуркало В.І. Принципи насильства і ненасильства в світоглядній орієнтації майбутнього вчителя. // Гуманітарні науки: проблеми, пошуки, перспективи. (Матеріали всеукр. наук.-практ. конф. “Суспільні науки в системі формування національної самосвідомості студентів”). Збірник наукових праць. Частина V. - Київ-Кіровоград: Трелакс, 1998. - С. 174-176.

АНОТАЦІЯ

Фуркало В.І. Філософський аналіз проблеми насильства і ненасильства в суспільному розвитку. Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 - соціальна філософія та філософія історії.-Львівський державний університет імені Івана Франка. Львів, 1998.

Дисертацію присвячено філософському дослідженню насильства і ненасильства. Розглядаються насильство і ненасильство в різні історичні періоди, аналізуються детермінуючі чинники, форми, типи, методи, функції, зміст насильства і ненасильства. Зроблений аналіз трансформації насильства в ненасильство.

Ключові слова: насильство, ненасильство, детермінація насильства, детермінація ненасильства, культура, гуманізм, демократія.

АННОТАЦИЯ

Фуркало В.И. Философский анализ проблемы насилия и ненасилия в общественном развитии. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности - 09.00.03 - социальная философия и философия истории. Львовский государственный университет имени Ивана Франка. Львов, 1998.

Диссертация посвящена философскому исследованию насилия и ненасилия. В работе использованы системный и деятельностный подход, а также методы индукции и дедукции, анализа и синтеза, принцип детерминизма, исторического и логического.

Сделан анализ причин насилия и ненасилия на уровне индивида и общества. В ходе исследования установлено, что объективными причинами насилия и ненасилия на уровне индивида выступают общественные потребности, качественные изменения в обществе, условия микросреды, биологические факторы, случайности. Субъективными факторами насилия и ненасилия на уровне индивида есть волевые качества, личностные цели, собственные потребности, убеждения, способности. На уровне общества объективными детерминантами насилия и ненасилия будут экономические условия, методы государственного управления, социальная информация, природные факторы. Субъективными причинами насилия и ненасилия на уровне общества выступают социальные чувства и настроения, социальные стереотипы, социальная идеология.

Насилие определяется как волевая деятельность субъекта, - государства, партии, индивида, - направленная на реализацию интересов, которые не совпадают с интересами

объекта, - нации, социальной группы, индивида и противоречат им. Ограничение интересов объекта происходит при использовании различных методов насилия.

Анализируя соотношение биологического и социального, внутреннего и внешнего в детерминации насилия, учитывая данные генетики, этологии, психоанализа, сделан вывод о том, что насилие носит врожденный характер, но сама реализация насилия зависит от социальных условий.

Ненасилие - это деятельность субъекта, которая в основном согласуется с интересами объекта. Ненасилие отвечает интересам человека и общества в целом, с точки зрения свободы и ценности человеческой жизни.

Дальнейшее развитие человечества возможно при условии перехода от насильственного к ненасильственному типу развития, трансформации насильственных обществ в ненасильственные.

Объективными условиями трансформации насильственной деятельности есть замена социально-экономической и политической системы, которая поддерживает насилие, и появление субъекта деятельности, преследующего цель перехода от тоталитаризма к демократии. Субъективным условием этого процесса выступает осознание субъектами - индивидами, социальными группами, партиями, государствами - содержания и направленности демократизации и гуманизации общественного развития. Трансформация насилия в ненасилие детерминирована научно-техническим прогрессом, демократизацией общества, международным сотрудничеством, культурой.

Современное украинское общество находится в процессе перехода от тоталитарной к демократической системе, от насилия к ненасилию. Анализируя объективные и субъективные факторы трансформации украинского общества, сделан вывод о наличии объективных условий для общественных ненасильственных способов деятельности и в то же время наблюдается слабая активность со стороны субъектов деятельности.

Ключевые слова: насилие, ненасилие, детерминация насилия, детерминация ненасилия, культура, гуманизм, демократия.

ANNOTATION

Furcalo V.J. Philosophical analysis of the problem of violence and nonviolence in the social development.- Manuscript.

Thesis for a degree of a Candidate of Philosophy by speciality 09.00.03- social philosophy and philosophy of history. Ivan Franco Lviv State University, Lviv, 1998.

The thesis is dedicated to the investigation of violence and nonviolence. Violence and nonviolence are considered in different historical periods. The determining factors, forms, types, methods, functions, content of violence and nonviolence are analysed. The analysis of the transformation of violence into nonviolence is made.

Key words: violence, nonviolence, determination of violence, determination of nonviolence, culture, humanism, democracy.

Підписано до друку 16.12.98 р.
Формат 60*80/6, папір - офсетний
Умовних друкарських аркушів 1,25
Тираж 100. Зам. № 1997
Друк ВКП "ВМС" тел. 421041

ВКП фірма "ВМС"
вул. Липова Алея, 9
м. Львів, 290035
Україна
тел. (0322) 42-10-41, 42-10-46